

Aristocrația

Scurtă istorie de la origini până în prezent

Traducere din limba engleză de Lidia Grădinaru

Prefață de Filip-Lucian Iorga

CUPRINS

PREFAȚĂ de Filip-Lucian Iorga	5
INTRODUCERE	13
CAPITOLUL 1. Semnificații și drepturi	15
CAPITOLUL 2. Mituri și credințe	37
CAPITOLUL 3. Traiul nobil	57
CAPITOLUL 4. Influențe și moșteniri	79
CAPITOLUL 5. Aristocrația eclipsată	100
BIBLIOGRAFIE	123
INDEX	137

INTRODUCERE

Folosim tot timpul cuvintele „aristocrație” și „aristocratic”. Le folosim în general în legătură cu grupuri, instituții sau comportamente pe care le considerăm exclusiviste, superioare, care inspiră mândrie și, de cele mai multe ori, bogăție. Adesea, există chiar un element de admirație. Aceste conotații derivă din pretențiile emise de-a lungul timpului de elitele sociale care au dominat societățile europene și sistemele de putere din timpuri străvechi până relativ de curând. În Europa, relicvele lor sunt pretutindeni în jurul nostru. Le recunoaștem instinctiv, uneori chiar le admirăm, deși nu le mai acordăm considerația absolută pe care o puteau trezi odată.

De obicei, aceste relicve erau menite să impresioneze. Încă impresionează, deși cei vizați, supușii, au dispărut de mult. Totuși aparența lor încrezătoare ascunde adeseori la fel de mult cât arată. Hegemonia aristocratică era adesea mai precară și mai puțin încredințată decât voiau acei oameni să pară. Comportamentul aristocratic nu era nici pe departe atât de desăvârșit și de imaculat ca principiile înalte care trebuiau să-l călăuzească. De fapt, istoria aristocrațiilor este plină de mituri egocentrice pe care, în mod surprinzător, cei din afara acestei clase erau

dispuși să le accepte orbește. Rezultatele ultimelor cercetări din domeniul istoriei ne dau motive întemeiate să renunțăm la această concepție. Cărticica de față, născută după mulți ani în care am vorbit și am scris despre aristocrați și obiceiurile lor, încearcă să reunească rezultatele respective într-un studiu mai detașat privind felul în care aceștia s-au organizat, au exercitat autoritatea și, în cele din urmă, au pierdut-o.

În primul capitol se urmăresc istoria și evoluția termenului, într-o încercare de a oferi elementele unei definiții obiective. Acesta este urmat de un capitol în care se trec în revistă punctele de vedere mai subiective ale aristocraților înșiși. Normele comportamentului aristocratic sunt subiectul celui de al treilea capitol, iar în al patrulea se analizează influența pe care aristocrații, valorile și comportamentul lor au exercitat-o asupra societății în ansamblu. Din perspectiva secolului al XXI-lea, lucrul cel mai important legat de aristocrație este acela că atât ea, cât și influența ei au dispărut în mare parte. Cum s-a întâmplat asta când, de-a lungul secolelor, aristocrația a făcut față multor altor provocări constituie subiectul ultimului capitol.

CAPITOLUL 1

SEMNIFICAȚII ȘI DREPTURI

 aristocrația este un cuvânt inventat în Grecia antică. Inițial, nu se referea la un grup de oameni, ci la o formă de conducere a societății: domnia celor mai buni. Dar cine erau ei?

DE LA CONSTITUIRE LA CLASĂ SOCIALĂ

În *Republica*, Platon considera că oamenii cei mai buni ar fi cei care se pricep cel mai bine să identifice și să urmărească interesul comun. Ei s-ar numi „paznici”, cârmuitori de meserie și lideri și nu ar fi posesorii unor averi substanțiale, căci acestea i-ar putea face să urmărească interesul particular, nu pe cel public. Această concepție era implicit o critică a felului în care orașele-state erau guvernate pe vremea lui Platon. Însă ideea de republică a lui Platon nu era considerată practică de cel mai renumit discipol al său; Aristotel a preferat descrierea prescrierii și a dat o definiție a aristocrației bazată pe observație. Aristocrația era o formă de conducere a societății „în care cârmuiește mai mult de un om, dar nu mulți... și

se numește așa fie pentru că cei care conduc sunt oamenii cei mai buni, fie pentru că aceștia sunt preocupați de interesele statului și ale cetățenilor lui”. Era deci vorba despre domnia câtorva oameni virtuoși, care se transforma însă ușor în oligarhie „când se au în vedere doar interesele celor avuți”. Într-o formă extremă de oligarhie, clasa conducătoare „deține funcțiile, iar legea stabilește ca fiul să-i succedă tatălui”. Aristotel era însă realist: bogăția era esențială pentru susținerea celor care huzuresc, iar lipsa tentației, necesară pentru deținătorii funcțiilor publice, și astfel, într-o aristocrație, magistrații erau aleși „atât după avuția lor, cât și după merit”. Iar dacă „principiul unei aristocrații este virtutea”, această calitate era mai probabil să se găsească în rândul celor „de neam bun și bine-crescuți”, obârșia bună fiind dată „numai de avuția străveche și virtute”.

Prin urmare, forma aristocratică de conducere a societății a avut încă de la prima ei formulare nuanțe sociale distincte. Originea bună fusese un element distinctiv foarte apreciat în Grecia secole la rând înainte de Platon și Aristotel. După cei mai vechi poeți clasici, Hesiod și Homer, eroii descindeau din figuri legendare, ca să nu spunem zei. Și în Roma antică, obârșia nobilă aducea cu sine prestigiu, privilegii și drepturi de putere. Alături de cuvântul grec „aristocrație”, termenii folosiți de romani pentru a indica distincția ereditară au avut ecou în întreaga istorie a guvernării și organizării sociale europene. Elita socială a primei republici se presupunea a fi alcătuită din descendenții părinților fondatori ai cetății, cunoscuți ca patricieni. Chiar și așa, exclusivistul și impenetrabilul ordin patrician nu s-a bucurat niciodată de o dominație neîngrădită. În perioada republicană, patricienii au fost constrânși în mod inexorabil să împartă funcțiile publice

Respect pentru oameni și cărți

și puterea cu cei din afara ordinului. Cu timpul, cei bogați au alcătuit o a doua elită, ordinul ecvestru. Numiți astfel după închipuiții lor înaintași, războinicii călare, membrii ordinului ecvestru erau cetățeni destul de bogați pentru a deține acele bunuri costisitoare care erau caii, dar ei nu făceau parte din clasa patricienilor. Iar după luptele eroice din secolele al IV-lea și al III-lea î.H., și cetățenii de rând, plebeii, au obținut egalitate politică. Drept urmare, deținerea funcțiilor și descendența din deținătorii funcțiilor au devenit principalul element distinctiv. Membrii familiilor cunoscute pentru o astfel de filiație, indiferent de originea lor, și-au spus „nobili” (*nobiles*: „cunoscut” și „nobil” având aceeași rădăcină). Ei păstrau în casele lor măști ale strămoșilor lor iluștri și angajau actori care să-i întruchipeze la ocaziile publice. Cu puține excepții, consulii (cei doi magistrați aleși anual pentru a conduce republica) proveneau din familii nobile. Iar când li se termina mandatul, consulii intrau în Senat, cel mai înalt organ deliberativ care se presupunea că îmbină înțelepciunea colectivă a tuturor cetățenilor cu experiența de demnitar. Numărul membrilor Senatului nu depășea niciodată o mie, iar de cele mai multe ori a fost mult mai mic. Acest lucru făcea ca familiile senatorilor să alcătuiască elita romană cea mai exclusivistă. În general însă, patricienii, membrii ordinului ecvestru, nobilii și senatorii se considerau pur și simplu cei mai buni dintre oameni (*optimates*). Cicero, senator, membru al ordinului ecvestru, impregnat cu gândirea greacă și cunoscător al lui Aristotel, a trăit în secolul I î.H. și a încercat să-i mobilizeze pe cei mai buni oameni împotriva puternicului curent democratic și demagogic reprezentat de așa-zisul partid popular (*populares*). Nu a reușit, dar după războaiele civile care l-au costat viața pe Cicero,

Respect pentru oameni și cărți

Augustus și succesorii săi la conducerea imperiului au recunoscut elitele tradiționale și pretențiile lor de superioritate. Dacă noblețea și afișarea atributelor acesteia au dispărut încet pe parcursul epocii imperiale, patricienii și reprezentanții ordinului equestru, dar mai ales ordinul senatorial au rămas în vârful societății romane până la prăbușirea ei. Precedentele și modelele romane aveau să domine mai târziu majoritatea discuțiilor teoretice cu privire la semnificația conceptului de noblețe și la comportamentul nobililor.

Totuși, la sfârșitul Antichității, numele venerate moștenite din epoca republicană se aplicau unor grupuri și instituții care semănau doar vag cu îndepărtatele lor prototipuri. Acum au fost înglobate toate în categoria generală a „celor mai respectabili oameni” (*honestiores*), iar împărații de mai târziu au introdus subcategoriile și titluri de diferențiere a prestigiului. Și acestea s-au dovedit a fi un precedent, dar numai două titluri romane apărute târziu și-au găsit loc în ierarhiile onorifice ulterioare. La începutul secolului al IV-lea, comandanții militari au primit titlul de duce (*dux*), în timp ce titlul de conte (*comes*) a fost conferit unei întregi categorii de reprezentanți ai autorității. Limba latină a perpetuat în timp aceste titluri, însă ele au căpătat o cu totul altă semnificație. Între timp, vreme de aproape o mie de ani, cuvântul „aristocrație” a dispărut din vorbirea obișnuită. În secolul al XV-lea, când a reapărut, el semnifica tot o formă de cărmuire, dar era folosit în general în legătură cu statele conduse de către nobili.

Termenul „nobil” nu a ieșit niciodată din uz, cel puțin în rândul clericilor latiniști care au alcătuit cronicile din vremurile medievale. Ei l-au folosit pentru a descrie elitele laice ale Europei medievale, familiile care venerau

originea nobilă tot atât de mult ca anticiei. Însă nobilii din Evul Mediu nu aveau acea virtute civică prin care Aristotel sau discipolii săi romani considerau că se disting cei mai buni oameni. Aveau bineînțeles bogăția care să le susțină pretențiile, însă ceea ce respectau mai presus de toate era lupta. Acum noblețea însemna bărbăție pe câmpul de luptă. Descrierea convențională făcută societății medievale o împărțea pe aceasta în trei grupuri. Firește că, această descriere fiind întocmită de clerici, funcția principală era atribuită clerului: cei care se rugau. După ei urmau însă imediat cei care se luptau: nobilimea. Restul munceau. Dar această descriere nu a corespuns niciodată întru totul realității. La vremea în care ea s-a cristalizat, existau deja nobili care nu luptau, iar numărul lor avea să crească în mod constant în secolele următoare. În mai multe regate însă, împărțirea în trei categorii a funcțiilor sociale a justificat o organizare oficială în ordine legal constituite, adesea cu forme proprii de reprezentare instituțională. Iar vocația de războinic a rămas un element crucial al definiției și identității nobilimii din epoca invaziilor barbare până în secolul al XX-lea.

La fel ca elitele antice cu care nobilii educați se comparau instinctiv, ei presupuneau în mod firesc că sunt cei mai buni oameni. Dar puțini dintre ei trăiau în state aristocratice, așa cum au fost inițial definite acestea. În afară de câteva orașe-state, în majoritate italiene, care erau conduse în mod colectiv, ca republicile din Antichitate, de elite ereditare, acum, cele mai multe cârmuiri erau monarhii. Și cu toate că, în general, monarhii dețineau și transmiteau autoritatea supremă după aceleași principii ereditare ca nobilii, a fost nevoie de timp pentru a se statornici ideea că, chiar și cu un singur cârmuitor, puterea era de fapt împărțită. Ultima inovație a fost făcută abia

în 1748, când Montesquieu a abandonat în mod oficial clasificarea aristoteliană a statelor. El susținea în *Spiritul legilor* că cele trei categorii de bază erau republicile, monarhiile și tiraniile. Aristocrația era doar un tip de republică în care nu guvernau cei mulți, ci cei puțini. Montesquieu a identificat aceste minorități domnitoare cu nobilimea, însă, pentru el, adevăratul destin al nobililor îl reprezentau monarhiile. În monarhie, ei jucau un rol esențial ca putere intermediară între monarh și supuși, sprijinind moralmente legile și împiedicând alunecarea statului spre tiranie. Principiul lui era: „Fără monarh, nu există nobilime; fără nobilime, nu există monarh.”

Dar după ce s-a demonstrat în mod convingător că regii și nobilii pot sta împreună, a apărut și posibilitatea ca ei să cadă împreună. Când, după numai trei decenii de când Montesquieu scria cele de mai sus, revoluționarii americani au renunțat la supunerea față de George al III-lea și au întemeiat o republică, ei au declarat că orice formă de aristocrație este incompatibilă cu noul lor stat. De asemenea, au început să vorbească despre pericolele unei „aristocrații” a puterii uzurpatoare a celor bogați — eludând astfel deosebirea scrupuloasă făcută de Aristotel între aristocrație și oligarhie. În jurul anului 1780, în timp ce problema din America era încă nerezolvată, reformatorii din Republica Olandeză au început să-și acuze oligarhii că erau *aristocrați* — cuvânt necunoscut înainte. În câțiva ani, el a fost adoptat de revoluționarii francezi pentru a-i descrie pe opozanții lor. Această semnificație a cuvântului își avea originea în faptul că Revoluția începuse ca o luptă de distrugere a puterii și privilegiilor nobilimii franceze. Acum, aristocrația însemna în mod clar mai mult decât o formă de conducere a societății. Însemna puterea unui anumit grup social și a

susținătorilor lui. Ea semnifica, într-o manieră generală, și acel grup în sine. Aristocrația și nobilimea deveniseră în sfârșit pe deplin compatibile ca termeni descriptivi.

De atunci, acesta a fost sensul în care a fost întrebuințat în mod obișnuit cuvântul „aristocrație”. Unii analiști sau comentatori îl folosesc pentru a face deosebiri în cadrul clasei mai largi a nobililor, limitând termenul la minoritatea potențaților cu avere. Acest lucru poate fi util pentru anumite genuri de analiză, dar, în termeni generali, adjectivului „aristocratic” sau substantivelor „aristocrat” și „aristocrație” li se atribuie în mare măsură (inexact însă) același înțeles ca lui „nobil” sau „nobilime”.

Ambii termeni sunt folosiți pentru elitele europene. Însă în contactele lor cu alte culturi, europenii au apelat în mod instinctiv la propriile categorii pentru a înțelege ce au găsit acolo. Drept urmare, cuvintele „aristocrație” și „nobilime” au fost folosite pentru a descrie conduitele oligarhice și elitele sociale aflate departe de hotarele Europei. Dar, deși toate aristocrațiile sunt elite, nu toate elitele sunt aristocrații, iar versiunile neeuropene trebuie definite și descrise într-o manieră specifică, ceea ce ar necesita un alt gen de lucrare. Drept urmare, cartea aceasta se limitează la experiența europeană. Chiar și așa, se va vedea că aproape toate definițiile pe care le vom da admit excepții. Cu toate acestea, anumite principii generale par să fie valabile în majoritatea cazurilor.

NOBLEȚEA

Noblețea a însemnat întotdeauna distincție publică, de la familiile „cunoscute” din Roma antică până la cele care au figurat până în 1944 în prestigiosul anuar german